

COG344 COĞRAFYA TARİHİ VE FELSEFESİ

DOÇ. DR. NURİ YAVAN

ANKARA ÜNİVERSİTESİ, DTCF, COĞRAFYA BÖLÜMÜ

İçerik: Antik Çağda Coğrafya

- ▶ Antik Dönem/İlkçağda coğrafya: Yunan ve Roma Dönemi Coğrafyası
 - ▶ Herodot
 - ▶ Eratosten
 - ▶ Strabon
 - ▶ Ptolemy (Batlamyus)
 - ▶ Mekan ve Yer üzerine ilk felsefi düşünceler
 - ▶ Platon
 - ▶ Aristoteles
 - ▶ Eli kanlı bir disiplin: coğrafya
 - ▶ Özet: Antik çağda üç coğrafi gelenek/yaklaşım

Giriş: Yunan ve Roma Döneminde Coğrafya

- ▶ Birçok bilimin tarihi gibi coğrafi düşünce geleneğini de Antik çağa kadar geri götürmek mümkündür.
- ▶ Burada antik çağdan kastım MÖ 600'ler ile MS 200'ler arasında geçen ve özellikle Yunan ve Roma döneminde yaşayıp coğrafi düşüncenin gelişimine ilk büyük katkıyı yapmış bilim insanlarından bahsediyorum.
- ▶ öncelikle antik dönemde coğrafya diyebileceğimiz çalışmaların ilk örneklerini veren ve böylece coğrafya biliminin gelişiminde etkili olan 5 önemli felsefeci bilim insanının olduğu görülmektedir.
- ▶ Bunlar, tarihsel sırasıyla Herodot, Platon ve Aristo, Eratosten, Strabon ve Ptolome (Batlamyus)'dir.
- ▶ Her ne kadar antik dönemde coğrafi düşüncenin nüveleri MÖ 600-500'lerde Tales, Anaksimandros ve Hekatus ile başladıysa da, ilk kapsamlı örnek dönemin en önde gelen düşünürlerinden Herodot'a aittir.

Herodot

- ▶ Herodot (MÖ 485-425) tarihin babası olarak bilinmekle birlikte, aynı zamanda coğrafi çalışmanın ilk örneğini vermiştir.
- ▶ **Herodot**, seyahat ettiği ve başkalarından duyduğu yerler hakkında bilgileri katalogcu bir yaklaşımla tasvir etmiştir. Örneğin Nil nehrinin akışını ve kaynağını, Mısır'daki iklim şartlarını ve toprağın verimliliğini açıkladıktan sonra, insanların yaşam biçimlerini, gelenek ve inançlarını, cinsiyet ve gündelik davranış farklılıklarını gözlemleyerek doğanın veya çevrenin insan kültürünü nasıl belirlediğini ortaya koymuştur.
- ▶ Herodot, Yunanlıların Persleri mağlup ederek Yunanistan, Ege kıyıları ve Anadolu'dan atmalarını da coğrafyanın rolüne yani Perslerin doğal sınırlarına ulaşması ve buradan ötesinin onlar için doğal olmayan sınır ve şartlara sahip olmasına bağlayarak jeopolitik bir açıklama getirmiştir.
- ▶ Herodot'un coğrafya anlayışı, coğrafyada bir nevi çevresel determinizm düşüncesinin ilk izleri olarak yorumlanabilirken, Herodot'un yöntemi hiç kuşku yok ki bölgesel coğrafya yaklaşımının ilk örneklerindedir.

Eratosten

- ▶ **Eratosten** (MÖ 276-194), coğrafyanın isim babası olup üç ciltlik *Geographika* adlı eserin sahibidir.
- ▶ Eratosten esas olarak dünyanın çevresini bugünküne çok yakın hesaplaması, enlem-boylam şeklinde koordinat sistemini geliştirmek suretiyle bilinen dünyanın haritasını güvenilir şekilde yapması bakımından coğrafya bilimi açısından önemlidir.
- ▶ Ancak coğrafi düşüncenin gelişimi açısından Eratosten'in asıl önemli katkısı, Herodot'un tam tersine, ölçme işiyle uğraşması ve tüm evren için genel geçer, ortak bir ölçüt geliştirmeye çalışmasıdır ki, bu evrensel ve matematiksel coğrafya anlayışının ilk nüvesidir diyebiliriz.
- ▶ Yani Herodot özel/tekil olan bölgesel coğrafyanın örneğini verirken, Eratosten bir nevi genel sistematik pozitif coğrafyanın örneğini vermiştir.

Strabon

- ▶ Herodot ve Erastosten coğrafya ile ilgilenen ilk bilim insanları olmakla birlikte, genellikle “ilk coğrafyacilar” olarak adlandırılmazlar.
- ▶ Batı dünyasında “gerçek” anlamda “ilk coğrafyacının **Strabon** (MÖ 64 - MS 23) olduğu kabul edilir.
- ▶ Bu sanırım 17 ciltlik adında coğrafya (Geographica) kelimesi geçen ve günümüze ulaşan ilk eserin sahibi olmasından kaynaklandığı gibi, aynı zamanda Strabon'un ilk kez coğrafya biliminin o zamanlardaki durumu hakkında en kapsamlı, tam ve doyurucu bir bakış açıcısı getirmiş olmasından kaynaklanmaktadır.
- ▶ Ayrıca ne Herodot'un ne de Eratosten'in ortaya koyduğu çalışmalar bugünkü gözle “açıkça” coğrafya olarak kabul edilebilecek çalışmalar değildir. Bu nedenle de açıkça coğrafya olarak kabul edilebilecek ilk coğrafi çalışması Amasyalı Strabon tarafından meydana getirilmiştir.
- ▶ Gerçekten de Strabon ilk kez coğrafyanın bir bilim olduğunu ve bu bilimin en az diğer bilimler kadar araştırmaya değer ve önemli olduğunu açıkça ortaya koyduktan sonra filozofları coğrafyayla ilgilenmeye davet ediyordu.

- ▶ Strabon'un coğrafyası, o zamanın bilinen ve yaşanan dünyası yani ökümenin ayrıntılı şekilde tasvir edilmesi amacını taşıyordu ki, bu anlamda Strabon'un çalışması yerler ve bölgeler hakkında ansiklopedik ayrıntıya sahip bilgilerin sunan tam bir tasviri (bölgesel) coğrafya yani korolojinin (korografya) en tipik örneğidir.
- ▶ Strabon'un o zaman için çok değerli olan bu coğrafyası, bugün coğrafyanın nasıl yapılmaması gerektiğinin en güzel örneğidir.
- ▶ Kuşkusuz Strabon'un coğrafyası sadece salt bölgesel tasvirden oluşmuyordu, o aynı zamanda insan-çevre etkileşiminin önemini vurgulayarak fiziki çevrenin kültürel gelişme ve insan faaliyetleri için ön koşul olduğunu belirtiyor, bunun yanında coğrafi bilginin devletin hizmetinde pratik ve faydalı bir unsur olarak kullanılabileceğini belirtiyordu.
- ▶ Bu anlamda Strabon hem kültürel coğrafya için, hem de siyasal coğrafya için zemin hazırlamıştır.

Ptolome (Batlamyus)

- ▶ Strabon'un özel tasviri bölgesel coğrafyasının tam tersine, **Ptolome** (MS 90-168), Türk-İslam dünyasındaki adıyla *Batlamyus*, tıpkı Eratosten gibi genel evrensel bir coğrafya inşa etmeye çalışmıştır.
- ▶ Ptolome 8 ciltlik coğrafya (*Geographia*) adlı eserinde, bir yandan dünyanın boyutlarını, belli yerlerin matematiksel ölçümünü, enlem ve boylam hesaplarını yaparken, diğer taraftan projeksiyon kullanarak bilimsel olarak bir haritanın nasıl yapılacağına mükemmel bir rehberini ortaya koymuştur.
- ▶ Ptolome modern haritacılığın ve kartoğrafyanın öncüsü olduğu gibi aynı zamanda 17. yüzyıldaki Kopernik devrimine kadar kabul edilen yer/dünya merkezli evren modelinin de yaratıcısıdır.
- ▶ Ama coğrafya açısından asıl önemlisi, Ptolome'nin coğrafyasının ve dünya haritasının 16. yüzyıla kadar Batı dünyası için temel eser ve yegâne başvuru kılavuzu olarak kalmasıdır.

- ▶ Ptomole, Strabon'un coğrafyasını sırf tasvir/koroloji (*Koroloji*: belli bir bölge, yer veya alanın tasvir edilmesi, tipik bölgesel coğrafya yaklaşımı) diye küçümsemiş ve coğrafyanın amacının korografya (belli bir bölgenin tasviri) ve topografya (tek bir yerin tasviri) yapmak değil, bilinen dünyanın genel özellikleriyle birlikte kapsamlı bir şekilde harita yoluyla gösterilmesi olduğunu belirtmiştir.
- ▶ Buna göre Ptolome, coğrafya ile korografya arasında bir ayırım yapıyor ve korografyanın parçayı, coğrafyanın ise bütünü, tümü ele alan bir disiplin olduğunu belirtiyordu.
- ▶ Ptolome'nin ortaya koyduğu bu ayırım ve ilk tartışma aslında tüm coğrafya tarihi boyunca önemini korumuş ve günümüzde de önemli sorunlardan biridir.
- ▶ Coğrafya ne ile ilgilenmeli, neye odaklanmalı?
- ▶ Henüz genel/sistemantik coğrafya ve özel/bölgesel coğrafya ayırımının olmadığı, bilimsel yöntemde ideografik-nomometik ikileminin yapılmadığı bir dönemde, Ptoleme aslında bir anlamda bu ayırımların ilk kıvılcımını ateşliyordu.
- ▶ İşte biraz önce bahsettiğim tüm bu nedenlerden dolayı antik çağın en önemli coğrafyacıları Strabon ve Ptolome'dir.

Mekan ve Yer üzerine ilk felsefi düşünceler

- ▶ Şimdi belki size biraz tuhaf gelecek ama en az onlar kadar coğrafyacı olan, mekan üzerine düşünmüş ancak coğrafyanın tarihini çalışanlar tarafından son yıllara kadar gözardı edilmiş iki büyük felsefeci Platon ve Aristoteles'in coğrafyaya katkılarından bahsedeceğim.
- ▶ Oysa günümüzde çağdaş beşeri coğrafya, ne Herodot ve Strabon'un keşfe dayalı tasviri coğrafyasını, ne de dünyanın ölçümü ve haritalanmasına dayalı Eratosten ve Ptolome'nin coğrafyasını, çağdaş coğrafya olarak kabul etmektedir.
- ▶ Çağdaş coğrafya, günümüzde iki temel kavram üzerine yükselmektedir ki bu yer (place) ve mekan (space)'dir.
- ▶ İşte yeryüzünün en büyük iki felsefecisi olan Platon ve Aristoteles, coğrafya biliminin bu iki temel kavramının ne olduğu, neden var olduğu ve nasıl bir şeye tekabül ettiğini sorgulayarak çağdaş coğrafi düşüncenin temelini oluşturan yer ve mekan kavramlarına ilk kez açıklık getirmişlerdir.

Platon

- ▶ **Platon** (MÖ 428-348) geliştirdiği *koros* kavramıyla ve Aristoteles'te (MÖ 384-322) geliştirdiği *topos* kavramıyla coğrafi dūřünceye katkı yapmışlardır.
- ▶ Esas olarak evrenin kaynağı ve insan varoluşunun nedeni açıklamaya çalışan bu filozoflar, kozmosun nasıl yaratıldığını, neden oluştuğunu ve bunun içinde insan doğasını ve amacını araştırmışlar ve bōylece dūnyanın bilgisine erişilebileceğini ileri sūrmūřlerdir.
- ▶ Buna gōre, *Platon Timaios adlı eserinde* mekan hakkındaki dūřūncelerini *koros* kavramıyla açıklamıřtır.
- ▶ *Koros* (Yunanca *khōros*) varoluř sūrecindeki bir yer ifade eder. Platon evrenin yani sonsuz bořluđun řekillenmesi tartıřmasında varoluřu 3 elementten oluřan bir sūre olarak gōrūr: varlık, varolan model ve varoluř içindeki yer. *Koros*, bu 3 unsurdan sonuncusu, yani varoluř sūrecindeki bu "yer"dir. *Koros*, hem mekandaki uzanan geniřlik hem de varolma sūrecinde bu mekanda bulunan cisim/řeylerdir.
- ▶ Platon'a gōre *koros*, evrendeki bořluk veya o bořluktaki soyut uzam deđildir. *Koros* mekanın içindeki bir řey yani yerdir. Platon, *koros*'u tūm herřeyin varlıđa geldiđi, soyut, bilimsel, sonsuz bir boř uzam/mekandan farklı olduđunu, *koros*'un bir kap řeklindeki mekanın içinde bir řey olduđunu belirtmektedir.

Aristoteles

- ▶ Daha sonra Aristoteles, Platon'un koros kavramını fazlasıyla bulanık ve belirsiz bularak, onu yerli yerine, somut ve anlaşılır şekle oturtmaya çalışmıştır.
- ▶ Buna göre Aristo *Fizik IV* adlı kitabında, koros kavramına yerine, *topos* kavramını kullanarak bir nevi yer (place)'in teorisi ortaya koymuştur.
- ▶ Aristo'da *topos* sözcüğü “bir cismin bir yerde bulunuşunu” ifade etmektedir.
- ▶ Aristo'ya göre yer, hem sonsuz mekanı/boşluğu anlamada hem de devinim ve değişimi anlamada zorunlu bir başlangıç noktasıdır.
- ▶ Aristo'ya göre, varolan herşey bir yerde vardır, o nedenle önce yer vardır, diğer herşey ondan sonra gelir. Bu nedenle yer varoluştaki en önemli unsurdur.
- ▶ Buna göre *nerede* sorusu Aristo'ya göre hayatidir ve coğrafyanın özünü oluşturur.

- ▶ Özetle, Platon evrenin kaynağını, yaratıcı düşüncesini ve kainatın işleme biçimini açıklamada koros kavramını kullanmakta ve bu kavramı bazen “mekan” düşüncesi olarak, çoğu zaman da “yer” veya “lokasyon” kavramına yakın bir anlamda kullanarak bize ilk kez mekanın, yerin ve lokasyonun ne olduğunu ve nasıl oluştuğunu açıklamaktadır.
- ▶ Öte yandan Aristoteles, topos kavramıyla, coğrafyanın temel kavramı olan “yer”in ne olduğunu, nerede, nasıl meydana geldiğini açıklayarak, yerin en güçlü felsefesini ortaya koymuştur.
- ▶ Bu coğrafi düşünce gelenekleri coğrafya biliminin daha sonraki ve hatta günümüzdeki gelişiminde çok önemli bir temel oluştururlar.
- ▶ Gerçekten de 2000-2500 yıl önce yaptıkları çalışmalarında Herodot, Eratosten, Platon ve Aristo, Strabon ve Ptolome (Batlamyus), günümüzde halen tartıştığımız ve coğrafi teorinin yapıtaşlarını oluşturan temel soruları o zaman ortaya koymuşlardır.
- ▶ Sonuç olarak Antik çağda coğrafya diyebileceğimiz çalışmalarda üç coğrafi geleneği gözlemlemek mümkündür: (1) Korolojik ve topografik (Bölgesel) gelenek; (2) Matematiksel ve astromonik (Kartografik) gelenek; (3) Kozmolojik ve teolojik (Felsefi/Mekansal) gelenek.

Eli kanlı bir disiplin: coğrafya

- ▶ Son olarak, Yunan ve Roma döneminde ortaya konulan coğrafya, dünyanın sadece saf bir merak ve araştırmayla keşfedilmesi, betimlenmesi ve haritalanmasından ibaret değildir.
- ▶ Coğrafi bilginin bağlamsallığı, yani dönemin şartları, devlet ve toplumun beklenti ve ihtiyaçlarıyla paralel şekilde üretilmesi ve kullanılması sözkonusudur.
- ▶ Dolayısıyla coğrafyanın bu dönemde gelişmesi, Yunan ve Roma imparatorluklarının bilinen özellikle de bilinmeyen doğudaki (İran ve Hindistan) toprakları fethetme, yeni şehirler kurma (özellikle Mezopotamya'da) ve buraların siyasi kontrolünü sağlama gibi görevlerden bağımsız düşünülemez.
- ▶ Böylece coğrafya daha doğarken devlet ve savaşla yakın temasını kuruyordu ki, bu 19. ve 20. Yüzyıllarda coğrafyayı eli kanlı bir disiplin yapacaktı.

Özet 1:

- ▶ **Antik Coğrafya Dönemi (~MÖ 600 - MS 200~):**
- ▶ Antik coğrafya yaklaşık olarak MÖ 600'lü yıllarda eski Yunan dünyasında başlayıp, MS 200'lü yıllarda Roma döneminde sona eren yaklaşık sekiz asırlık bir zaman dilimini kapsar.
- ▶ Bu periyotta coğrafi düşünce Tales, Anaksimandros, Hekatus, Heredot, Platon, Aristo, Eratosten, Strabon ve Ptolome (Batlamyus) gibi döneminin en önde gelen ve birçoğu halen günümüzde de çok önemli olan düşünürleri tarafından geliştirilmiştir.
- ▶ Bu kişiler coğrafi teorinin gelişimine özellikle matematiksel nitelikte büyük katkı sağlamışlardır.
- ▶ Antik dönemde coğrafya, çoğunlukla amatörler ve başka bilim alanında eğitim görmüş kişiler, özellikle de felsefeciler ve tarihçiler tarafından pratik edilen bir entelektüel ilgi alanı olmuştur.
- ▶ Bu dönemde coğrafya genellikle bilinen dünyanın haritasının yapımı, bu dünyadaki yerlerin ve bölgelerin tarihiyle birlikte ayrıntılı şekilde tasvir edilmesi ve evrenin oluşumuyla insan ve doğanın kaynağını anlama ile ilişkili bir bilim dalı olarak bilinir.
- ▶ Bir başka ifade ile ilkçağın coğrafyasında bir yandan yeryüzünün tasviri ve matematiksel ölçümü yapılırken, öbür yandan insanın yeryüzünde varoluşunun nedenleri felsefi, mitolojik veya teolojik olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Özet 2:

- ▶ Sonuç olarak Antik çağda coğrafya diyebileceğimiz çalışmalarda üç coğrafi geleneği gözlemlemek mümkündür:
- ▶ **Korolojik ve topografik (Bölgesel) gelenek:** Bölgesel coğrafya geleneği olarak adlandırılan bu gelenekte, bir yer veya bölgenin tarihiyle birlikte ayrıntılı şekilde tasvir edilmesi sözkonusudur. Ptolome bu geleneğe koroloji adını vermiştir ki, bu coğrafi gelenek aslında günümüzdeki *bölgesel coğrafya* yaklaşımının doğumunu temsil eden gelenektir. Burada genellikle bir harita üzerindeki bir yer veya bölgenin fiziki ve beşeri özellikleri ve bunlar arasındaki ilişkiler betimlenmekte ve harita üzerinde gösterilmektedir. Bu gelenek en tipik olarak Strabon'un coğrafyasında kendini göstermekteydi.
- ▶ **Matematiksel ve astromonik (Kartografik) gelenek:** Yeryüzünün boyutlarının ölçülmesi ve evrende dünyanın konumu ve diğer yıldız ve gezegenlerle ilişkisinin ortaya konulması şeklinde kendini gösteren bu gelenek esas olarak harita yapımı üzerine odaklanmaktaydı. Haritacılık olarak da adlandırılabilir bu gelenek *genel sistematik coğrafyanın* kökenini oluşturmaktadır. Bu gelenek en tipik olarak Ptolome'nin coğrafyasında kendini göstermekteydi.
- ▶ **Kozmolojik ve teolojik (Felsefi/Mekansal) gelenek:** Evrenin ve doğanın kaynağını, dünya içinde insanın yerini, düzenini ve varoluşunun nedenlerini felsefi şekilde sorgulayan bu gelenek, esas olarak insanın yaratılışı ve evrenin düzeni hakkındaki soruların yanıtlarını bulunmaya çalışılıyordu. Evrenin oluşunda "mekan" ve "yer" gibi kavramların doğusu, zaman-mekan içinde bunun nereye oturduğunun meselesi en tipik biçimde Aristo'nun çalışmasında kendini göstermekteydi.

Özet 3:

- ▶ Yunan ve Romalı coğrafyacıların üç gelenek (ya da konuları ele alış biçimi) olduğu gözlenmektedir:
- ▶ **(1) Topografik gelenek** –buna göre yapılan çalışmalar yeryüzünün ve üzerinde yaşayanların tasvirinden, anlatımından oluşuyordu;
- ▶ **(2) matematik ve astronomik gelenek** –buna göre yeryüzünün çeşitli kısımlarının ölçümü ele alınıyor ve gökyüzüyle bağlantısı kuruluyordu;
- ▶ **(3) teolojik gelenek** –buna göre de insanın yeryüzünde varoluş nedeni hakkındaki soruların yanıtları bulunmaya çalışılıyordu.
- ▶ İlk çağ coğrafyacıları 3 temel sorunla ilgilenmişlerdir;
- ▶ -yer yüzünün ve üzerinde yaşayan insanların tasviri: korografi ...bölgesel gelenek
- ▶ -yer yüzünün çeşitli kısımlarının ölçümü: haritacılık/mekansal gelenek
- ▶ -İnsanın yer yüzünde var oluş nedeni hakkındaki soruları cevaplandırmaya çalışmışlardır.